

KONDOROSY CSENGE

„A pszichiátria ügye számára, mint valami harcmező”

Autonómia, nemzetközi beágyazottság
és politikai lojalitás összefonódásai
dr. Juhász Pál pszichiáter életútjában

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.2.3>

Bevezetés

Tanulmányomban egy magyar neurológus, majd pszichiáter életútján keresztül vizsgálom a globalizáció sajátos működését az államszocializmus viszonyai között. A globalizációt – Tomka definíciója alapján – olyan világméretű folyamatnak tekintem, amelyben az országhatárokon átnyúló kapcsolatok egyre intenzívebbé válásának köszönhetően erősödik a társadalmak közötti kölcsönös függés, amelyet mindezek egyre fokozódó tudatosulása kísér.¹ Bár a kelet-európai szocialista rendszerek kutatása hagyományosan a nemzeti keretekre fókuszált – a hidegháborús időszak elzárkózásként való értelmezése jelenik meg a vasfüggöny kifejezésben is –, új történetírói kánon fogalmazódik, mely szerint a régió jóval globalizáltabb volt az 1945 utáni évtizedekben, mint ahogy az a korábbi kutatásokból kitűnik.²

Juhász Pál szakmai pályája példázza, hogy a kelet-európai tudományos mező nem elszigetelt, hanem különféle hálózatokba rendeződő, a nyugatot is magába foglaló transznacionális tér része volt – ha másként is, mint a nyugati világban. A vizsgálat középpontjában a szakmai autonómia, a politikai lojalitás és a nemzetközi tudományos hálózatokhoz való hozzáférés viszonya áll. Arra keresem a választ, hogyan tudott Juhász – megfele-

¹ TOMKA Béla: Globalizáció: megjelenési formák, szakaszok és determinánsok. *Magyar Tudomány*, 2023/10. 1226.

² TOMKA Béla: *Globalizáció Kelet-Közép-Európában a második világháború után: narratívák és ellennarratívák*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2023. 73–75.

lő társadalmi tőkével és szervezői készséggel – olyan kutatási programokat megvalósítani, amelyek egyszerre illeszkedtek a hazai ideológiai elvárásokhoz és a nemzetközi szakmai trendekhez – különösen a szociálpszichiátria példáján keresztül. Pályája jól mutatja, hogy az államszocialista rendszerben is léteztek intézményi és személyes „átjárók” a globális tudáscseréhez. A tanulmány részletesen bemutatja Juhász pozícióját a Pszichiátriai Világszövetség konfliktusokkal terhelt időszakában az 1980-as évek első felében, amikor a pszichiátriai szakma a hidegháborús diplomáciai feszültségek metszéspontjába került. Esete arra világít rá, hogy a globalizáció a keleti blokkban nem a kapcsolatok hiányaként, hanem azok komplex és gyakran ambivalens konfigurációjaként értelmezhető.

Főbb szocializációs közegek: a vallásos neveltetéstől az illegális kommunistákon át a Sántha-klinikáig

Juhász pályafutásáról és életéről sok forrás áll rendelkezésre; az általa írt tanulmányokon kívül bőven találni visszaemlékezéseket, vele készült sajtóinterjúkat és egyéb levéltári dokumentumokat. Néhány kitüntetett esemény – mint amilyen például a Pszichiátriai Világszövetség által 1983-ban szervezett VII. világkongresszus – történeti feldolgozásban is megjelenik.³ Jelen tanulmányban ezeken túl volt kollégáival, Tringer Lászlóval és Bitter Istvánnal, valamint fiával, ifj. Juhász Pál ismert agrárszociológussal készített interjúkra is támaszkodom.⁴

Juhász Pál 1916-ban, Nagyenyeden született. Négygyermekes, református pedagógus családban nőtt fel. Családtagjai aktív, elhivatott értelmiségiként tűnnek fel; apja, Juhász Albert például a

³ Robert van VOREN: *Cold war in psychiatry: human factors, secret actors*. Rodopi Publishers, Amsterdam–New York, 2010. 197. DOI: <https://doi.org/10.1163/9789042030473>

⁴ Az interjúkat Magos Gergellyel készítettem 2024 tavaszán. Lásd KONDOROSY Csenge–MAGOS Gergely: Interjú prof. Tringer Lászlóval és prof. Bitter Istvánnal. *Aetas*, 2025/1. 173–181.; KONDOROSY Csenge–MAGOS Gergely: *Interjú Juhász Pál agrárszociológussal*, 2024. Kézirat.

nagyenyesi Bethlen Gábor Kollégium tanára.⁵ Habitására, értékeire a pedagógusléten kívül a családban vissza-visszatérő lelkesi tradíció is nagy hatást gyakorolt, különösen anyai nagyapja, Barabás Samu, Kaba református lelkésze.⁶ Diákkorában Juhász a nyarakat itt töltötte, később is rendszeresen visszajárt. Juhász így megismerkedhetett és rendszeresen érintkezett a vidéki társadalommal, pontosabban annak jómódú, parasztpolgári rétegével.⁷ A helyi társadalommal való kapcsolatát, egyúttal a vallási neveltetés gyakorlati megvalósulását egyszerre jelenti, hogy nagyobb ünnepek alkalmával maga is tartott vidéki prédikációkat: érettségi öltönyét is a legátusként keresett pénzből vette meg.⁸

Pusztán ennyiből is kitűnik Juhász messzemenőig előnyös társadalmi helyzete. A család kulturális és társadalmi tőkét számos esetben sikerült előnyösen kamatoztatnia. Anyai nagyapja például, még mielőtt Kabára került volna, református esperes volt Kolozsváron. 1919 januárjában azonban idézést kapott a kolozsvári térparancsnokságra „bolsevizmus, anarchizmus és Nagy-Románia elleni izgatás” vádja miatt.⁹ A problémát többek között provokatívnak számító prédikációi okozták, s a kellemetlen helyzetet végül az újdonsült román polgármesteren keresztül sikerült megoldani, aki – Juhász nagyapjához hasonlóan – szabadkőműves volt; ő segített neki Kabára kerülni és elhelyezkedni.¹⁰ Hogy miért fontos mindez? Korábban utaltam rá, később pedig részletesen is kitérek az egyéni erő-

⁵ VIDOVSZKY Gábor: *Emlékezések Juhász Pálra*. Magánkiadás, Budapest, 2009. A szerző Juhász unokaöccse; a róla szóló emlékiratot többek között családi elbeszélésekre – különösen Juhász húgának emlékeire –, levelezésre támaszkodva írja meg, a Juhász iránt érzett lekötöttségtől motiváltan.

⁶ Lásd JUHÁSZ Ábel: A történelmi kálvinizmus nyomai Erdélyben. *Theologiai Szemle*, 2015/1. 15–20.

⁷ Ifj. Juhász interjújában a parasztpolgár, tőkésparaszt, gazdagparaszt jelzőket használja id. Juhász anyai nagyszüleire.

⁸ VIDOVSZKY Gábor: I. m. 67.

⁹ GIDÓ Attila: Az erdélyi zsidóság történeti kronológiája (1918–1940). In: Uó (szerk.): *Úton – Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csikszereda, 2009. 470.

¹⁰ KONDOROSY Csenge-MAGOS Gergely: Interjú Juhász Pál agrárszociológussal. I. m. Ifj. Juhász a helyzetet kevésbé látja jelentősnek, mivel „a művelt értelmiségiek akkoriban szabadkőművesek voltak”.

források fontosságára, amelyek jelentősen befolyásolták, hogy egy-egy személy mit tudott elérni. Nem elhanyagolható tehát Juhász társadalmi háttere, hiszen később ezek átgondolt és stratégikus felhasználása is hozzájárult ahhoz, hogy olyan dolgokat vigyen véghez, amelyek mai szemmel meglepő szabadságfokra utalnak.

Juhász Kolozsváron kezdte el az egyetemet 1935-ben, ezután a Debreceni Egyetemen folytatta a képzést,¹¹ ahol ekkoriban élénk politikai légkör uralkodott, nagyrészt a Horthy-kor „legsajátosabb és legjellemzőbb” szervezeteinek, az úgynevezett bajtársi egyesületek tevékenysége nyomán.¹² Ezen egyesületek helyzete jelentősen eltért a többi egyetemi diákszervezetétől: nem tartoztak az Egyetemi Tanács fennhatósága alá, alapszabályaikat nem a minisztérium és az intézmény vezetősége, hanem a belügyminiszter fogadta el. Az egyesületek az országos központhoz, a Turul Szövetséghez kapcsolódtak.¹³ Az egyetemhez való lazább kötődést mutatja az is, hogy tagjaik lehettek olyanok is, akik nem voltak hallgatók.¹⁴ Az egyesületek alapvetően szélsőjobboldali nézeteket képviseltek; a fajvédelmet rendkívül fontosnak tartották, a Turul arculatát meghatározó antiszemitizmus már a megalakulásukat követően „mélyen gyökeret vert” Debrecenben. Így rendkívül meglepő volt, amikor 1937-ben rövid időre csatlakoztak a baloldali Márciusi Fronthoz.¹⁵ Ennek előzménye, hogy az 1930-as években a bajtársi egyesületek egyre aktívabban kezdtek foglalkozni társadalmi problémákkal, s ennek részeként a parasztság helyzetével és annak javításával. A társadalmi irányultság legtisztább

¹¹ Uo. Ifj. Juhász elmondja, hogy apja kisebbségi magyarként numerus clausus miatt szökött Magyarországra. Nem hivatalosan jogerős, hanem bújtatott rendelkezés miatt legfeljebb tíz magyart vettek fel romániai egyetemre.

¹² KEREPESZKI Róbert: Diákegyesületek a két világháború között. In: OROSZ István–ifj. BARTA János (szerk.): *A Debreceni Egyetem története, 1912–2012*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 250.

¹³ A Turul Szövetség 1919-ben alakult meg Budapesten, debreceni helyi szervezete pedig 1921 novemberében jött létre. Uo. 253.

¹⁴ Uo. 247–250.

¹⁵ TÓTH Pál Péter: *Metszéspontok. A Turultól a Márciusi Frontig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 182.

ban egy sajátos diákkonferenciában, a „debreceni diétákban” fejeződött ki. Ezek jellegzetessége volt, hogy minden politikai oldal véleménye megnyilvánulhatott: az eseményeken népi írók és liberális értelmiségiek is előadtak, „kétségtelen tény, hogy a debreceni diétáknak döntő szerepük volt abban, hogy egyre több baloldali fiatal is tagja lett a Turulnak”.¹⁶ Jelentős szereplője volt e mozgásnak Bajcsy-Zsilinszky Endre: „életpályájának egyik jelentős színhelye volt Debrecen”,¹⁷ a harmincas évek elejétől fogva több előadást tartott és bírálta a szélsőjobboldali turulosok nácibarát megnyilvánulásait.¹⁸

Bajcsy-Zsilinszky politikai nézetei a harmincas évekre több ponton megváltoztak, a parasztság ugyanakkor végig fontos téma volt számára. Az 1920-as évek első felében – amikor még „úgy vélte, a liberális nemzetszemlélet helyére a »fajt« kell helyezni, helyeselte a numerus clausust”¹⁹ – visszafogott földreformot sürgetett, a Nemzeti Radikális Párt 1930-as megalapítása után, mintegy 170 oldalon keresztül kifejtett pártprogramjában a földreform jóval radikálisabb formában tér vissza.

1936-ban, amikor Juhász Debrecenbe került, a helyi kommunisták már aktívak és beágyazottak voltak.²⁰ Juhász az események közepében találta magát, s a családjától alapvetően eltérő közeg hamar fontossá vált az életében.²¹ Fontos szerepet játszott ebben a harmincas évek népi mozgalma – a falukutatók és népi írók –, akik a vidéki Magyarország társadalmi problémáiról és

¹⁶ Uo. 264.

¹⁷ VIGH Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre szerepe a népi mozgalmakban. *Hitel*, 2005/1. 83.

¹⁸ BARTHA Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai ideológiája a harmincas évek első felében. *Aetas*, 2018/1. 102.

¹⁹ BARTHA Ákos: Bal vagy jobb? Németh László minőségyszocializmusa és Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikalizmusa. *Forrás*, 2017/2. 42.

²⁰ „A[z 1935/36-os] tanév jellegzetessége volt még, hogy a Turul új irányvonalához tartozók nemcsak a Turulban, hanem más diákalakulatok vezetőségében is különböző funkciókhoz jutottak. Ekkor kerül a DEK vezetőségébe Bakó Elemér, E. Kiss Sándor, Makay László, Nyitrai Lajos és Tariska István. A Bethlen Gábor Kör irányítói közé pedig Bolla József, Giday Endre, Kovács Kálmán, Újhelyi Szilárd.” TOTH Pál Péter: I. m. 124.

²¹ E tanulmányban csak röviden ismertetem Juhász debreceni pályafutását és a kommunistákkal való kapcsolatát – a téma a jelenleginél mélyebb elemzést érdemel.

nyomorúságáról adtak hírt. Juhászra mindez nagy hatást gyakorolt: „Itt ismerkedtem meg azután lényegileg a magyar társadalommal, a harmincas évek hamu-nyugalmaival. [...] A fejlődésem: egyházi nevelés, aztán a falukutatók, a baráti köröm – ezek játszottak szerepet szemléletem formálásában.”²² Az említett baráti kör a Márciusi Front tagjaira utal, akik közül többel szoros viszonyt ápolt. A társaság tagjai közé tartozott például Tariska István – akinek a nevével találkozunk még –, illetve a későbbi tragikus sorsú kommunista belügyminiszter, Zöld Sándor is. Ezentúl Juhász a „Bajcsy-Zsilinszky-féle politikai munkában” is részt vett.²³

Sántha Kálmánnal – orvos, egyetemi tanár, később az MTA tagja – szintén Debrecenben ismerkedett meg. 1939-ben, amikor kinevezték őt a debreceni idegklinikára élére, már ismerték egymást, és az ő jóvoltából szinte azonnal a klinikára költözött. Juhászra szakmailag és emberileg – saját megfogalmazása szerint „orvosi szemléletemre, társadalmi attitűdömre”²⁴ – is Sántha gyakorolta a legnagyobb hatást. Természettudományos, orvosi gondolkodása, humanizmusa és „társadalmi állásfoglalása” miatt is felnézett rá. Témánk szempontjából azonban még fontosabb, hogy 1942-ben neki köszönhetően – magyar állami ösztöndíj keretében – egy évig Bécsben tartózkodott, 1947-ben pedig egy évig Párizsban dolgozott a Saint-Antoine Klinika neuropatológiai laboratóriumában.²⁵ A neuropatológia mellett foglalkozott az elektroencefalográfiával (EEG) is, amelynek alkalmazása és az eszköz köré szerveződő kutatói apparátus ekkortájt teremtődött meg. Bár az első EEG-felvételek már a húszas években elkészültek, a klinikai gyakorlatban csak az 1930-as évektől jelent meg, széles körben pedig csak az 1950-es évekre vált elterjedtté²⁶ –

²² MAGYARI-BECK István: Juhász Pál, ideg- és elmegyógyász. In: MAGYARI-BECK István: *Száműzött értékeink: beszélgetések az alkotó munkáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 79–108., 100–101.

²³ Uo. 101.

²⁴ MAGYARI-BECK István: I. m. 101.

²⁵ Uo. 102.

²⁶ Anton COENEN: The Erratic History of Electroencephalography. *Medical Research Archives*, 2024/6. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.18103/mra.v12i6.5351>

bár még ekkor is nagymértékben függött a helyi viszonyoktól.²⁷ Az első hazai EEG-gépet – külföldi tapasztalatait kamatoztatva – Juhász Pál állította fel 1948-ban, ami nemzetközi viszonyításban egyáltalán nem számított megkésettnek. A magyarországi szemlélők számára úgy tűnhetett, hogy „a semmiből varázsolt elő hazánkban az első EEG-laboratóriumot”.²⁸ E műszer hosszabb távon is olyan lehetőségnek bizonyult, amely a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódást tette számára lehetővé.

Az államszocialista rendszer kiépülésével párhuzamosan az 1940-es évek végén a teljes szovjet blokkra kiterjedő zárt-ság²⁹ természetesen Juhász lehetőségeit is behatárolta. Ennek következtében Juhász – aki ekkorra szoros kapcsolatot épített ki német és francia intézetekkel – nemzetközi kapcsolatai egy bő évtizedre megszakadtak. Juhászt 1950-ben behívták a hadsereghez, a Központi Honvéd Kórház Ideg- és Elmeosztályának vezetője lett, majd pedig ezredesként a hadsereg főideggyógyászává nevezték ki.³⁰ A cél a Sántha körüli kör felszámolása volt; rajta kívül Juhászt és további öt vezető orvost küldtek el más területekre, amely véget vetett a szakterület fejlődésének.³¹ Ez a pszichiátriai szakma mélypontjának tekinthető. Kovai Melinda megfogalmazásában a Sántha-ügy „a magyar pszichiátria elleni politikai-ideológiai támadások egyetlen látványos és felkavaró eseménye” volt.³² További szempont lehetett Juhász „kiméletes”

²⁷ Cornelius BORCK: Between local cultures and national styles: Units of analysis in the history of electroencephalography. *Comptes Rendus Biologies*, 2006/5–6. 450–459. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.crv.2006.03.015>

²⁸ Juhász Pál. *Honvédorvos*, 1984/1. 3–4. Az sem zárható ki, hogy a szerző a hatás fokozása érdekében fogalmazta meg így a mondatot.

²⁹ TAKÁCS Róbert: Kulturális külpolitika, kulturális érintkezések és transzferek az 1970-es és 1980-as években. Megközelítések és értelmezési keretek. In: TAKÁCS Róbert (szerk.): *A nyitott zárt ország. Kulturális és tudományos érintkezések az 1970-es és 1980-as években Magyarország és a Nyugat között*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2022. 12.

³⁰ OLÁH László: A debreceni neurológiai klinika története. *Gerundium*, 2002/3–4. 189–208.

³¹ MAGYARI-BECK István: I. m. 103

³² KOVAI Melinda: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban, 1945–1970*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016. 279. A Sántha-ügy részletesebb elemzéséhez lásd HUSZÁR Tibor: *A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Sántha Kálmán ügye: esettanulmány*. Corvina

elbocsátása is, akit Sántha 1951-ben bekövetkezett eltávolítása előtt hívtak be. A pártállam a hadsereg fejlesztésének szükségességével indokolta a döntést.

Akármi állt is pontosan a döntés mögött, azt mutatja, hogy Juhász iránt nem rendült meg a bizalom. Sántha eltávolítása ellenére Juhásznak ezekben az években is sikerült tartania vele a kapcsolatot, sőt: korábbi kutatásait is folytatni tudták. A honvédség elmeosztályát ebben az értelemben a „Sánthától kapott útravalóval” szervezték meg.³³ Tehát paradox, de ugyancsak nem példa nélküli módon épp azon erőforrásokból építkezett, amelyektől az államhatalom igyekezett eltávolítani.

Autonómia és lojalitás között: lavírozás és taktika

„Az alapító elnök nagy stratégia volt. A pszichiátia ügye számára, mint valami harcmező, meghódítandó terület volt, amelyet – széles arcvonalon indítva a támadást – be kell venni. Emlékszem, ahogy a szakma területét feltérképezte s az egyes munkacsoportokat, szekciókat létrehozta, úgy tett, mint a tábornok a csapataival.”³⁴

Az újabb fordulópontra az ötvenes évek végére tehető: Juhászt 1957-ben visszahívták Debrecenbe, ahol egészen addig helyettesítéssel vezették az Ideggógyászati Klinikát.³⁵ A nem is olyan régen még modern klinika addigra „teljesen lezüllött, korszerűtlenné vált”. A nemzetközi kapcsolatok terén is ezekben az években vált érezhetővé az enyhülés; a francia tanulmányutat követő bő évtizedes „adásszünetet” követően „1960-ban kellett [a nem-

Kiadó, Budapest, 1998. Ugyanebben az évben ítéltek el Tariska Istvánt is – annak ellenére, hogy korábban ő volt a pszichológia mint „burzsoá áltudomány” elleni hadjárat egyik éllovasa, egyúttal a szocialista ideológia egyik kiemelkedő hazai képviselője.

³³ MAGYARI-BECK István: I. m. 103.

³⁴ TRINGER László: Az MPT első évtizede, személyes visszaemlékezés: 1990. *Magyar Pszichiátriai Társaság*. Forrás: https://mptpszichiatria.hu/info.aspx?sp=6&web_id= (Letöltve: 2025. 04. 16.)

³⁵ KAPUSZ Nándor-PETROVICS Alica: VI. Az Orvostudományi Egyetem. In: OROSZ István-Ifj. BARTA János (szerk.): I. m. 435.

zetközi kapcsolatokat] újra, előlről indítani. Ez a mi generációnk története, nem csak az enyém”. Juhász a Debreceni Klinika élén töltött évtized alatt bekapcsolta azt a nemzetközi kutatóhálózatba, rendszeresen publikált külföldi szaklapokba. Ezt követően, 1967-ben Juhászt nevezték ki a budapesti Semmelweis Egyetem II. sz. Neurológiai és Pszichiátriai Klinikájának élére. Jelentős tényező volt ebben, hogy a kar és az egyetem vezetése már két évvel korábban foglalkozott a Balassa utcai klinikák szakmai profiljával; az elmegyógyászat és ideggyógyászat különálló oktatását nem tekintették fenntarthatónak. Így a korábbi neurológiai és pszichiátriai klinikákat egy évvel később egyesítették: így jött létre az I. és II. sz. Neurológiai és Pszichiátriai Klinika. Nyíró Gyula ugyanebben az évben hunyt el. Egyre erősödő felvétel volt, hogy Juhász kapja meg a posztot, végül a tanári kar és a rektor egyetértésében Juhászt pályázat kiírása nélkül hívták meg a professzori állás betöltésére.³⁶ Ez nem volt egyértelmű előrelépés: a „klinika ütőképessége nem érte el a debreceni szintet, teljesítőképessége pedig 20 vagy 25%-a volt a debreceninek”.³⁷ Az intézményrendszernek a jelek szerint nagy szüksége volt Juhász szakértelmére és szervezőképességére, amit ekkorra két alkalommal is demonstrált. A Budapesten töltött idő alatt Juhász tudatosan szervezte a saját és a klinika tudományos életét, kifejezetten törekedve arra, hogy a nemzetközi tudományos diskurzusba bekapcsolódjon és biztosítsa a versenyképességet – mielőtt azonban ennek technikáira rátérnénk, alaposabban szemügyre veszem a Juhász autonómiáját alakító tényezőket.

Fontos körülménynek tekinthetjük, hogy Juhász orvosként egy régóta fennálló hivatáshoz tartozott, amely nemcsak sajátos társadalmi elismertséget élvezett, hanem bizonyos mértékű autonómiát is biztosított gyakorlóinak. A hivatásokat ugyanis többek között épp a különböző érvekre hivatkozva kialakított és

³⁶ BITTER István: Juhász Pál, a „szervező”, a Pszichiátriai Klinika önálló arculatának kialakítója (II. Neurológiai és Pszichiátriai, majd a Pszichiátriai Klinika igazgatója). In: BITTER István–HUSZÁR Ilona–SZIRMAI Imre (szerk.): *A Balassa utcai klinikák 100 éve. Szemelvények az intézmény történetéből 1908–2008*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2008. 150.

³⁷ MAGYARI-BECK István: I. m. 101.

fenntartott autonómiájuk különbözteti meg más tevékenységektől.³⁸ Ez az államszocialista keretek között sem tűnt el teljesen. Bizonyos hivatásoknak ugyanis biztosítottak némi önállóságot, „ha ezt tudományos és szakmai sztemderdek vagy az adott hivatás társadalmi haszna alátámasztotta, és az autonómia nem mondott ellent a politikai alapelveknek”.³⁹

Jól mutatja ezt a pszichológia, amely nem orvosi terület, így nem élvezhette a hivatásból származó előnyöket. A pszichiátriánál jóval kedvezőtlenebb helyzetben volt: nemcsak az orvos tekintélye, hanem a biológiai szemlélet is hiányzott belőle. A marxista ideológia logikája szerint az a tudomány, amely figyelme nem a materiális jelenségekre irányul, elfogadhatatlan. Az államszocialista rendszer kiépülésével ezért burzsoá áltudománynak minősítették és több mint egy évtizedre tiltólistára került.⁴⁰ A pszichoanalízis, amely kifejezetten a pszichés struktúrák mélyreható vizsgálatát tűzi ki maga elé, különösen összeegyeztethetetlen volt a sztálinista kultúrpolitikával, így nem véletlen, hogy az első támadás épp a pszichoanalízist érte. A vele szembeni hivatalos fellépés egyik legmeghatározóbb alakja Tariska István volt, akit 1948-ban a Népjóléti Minisztérium Gyógyító-megelőző Főosztályára neveznek ki, az újonnan létesített (bár 1945 előtti hagyományokkal rendelkező) elmeügyi szaktanácsadó befolyásos pozíciójára. Így ő vált a pszichologizmussal való leszámolás élharcosává.⁴¹ A pszichiátia a fentiekhez képest előnyösebb helyzetben volt, mivel a biomedikális modellen ke-

³⁸ Hannes SIEGRIST: Professzionális autonómia a modern társadalomban, tudományban és kultúrában. *Replika*, 2021/119–120. 19–20.

³⁹ Uo. 29.

⁴⁰ A szakma talán leginkább jelentős szervezete, az 1928-ban létrejött Magyar Pszichológiai Társaság 1948-ban szűnt meg működni. Lásd BALLA Györgyi: Ötven év a Magyar Pszichológiai Szemle történetéből. *Impulzus – Szegedi Pszichológiai Tanulmányok*, 2021/1. 1–33.

⁴¹ KOVAI Melinda: I. m. 276., illetve ÁGNES SZOKOLSZKY: Hungarian psychology in context. Reclaiming the past. *Hungarian Studies*, 2016/1. 17–55. DOI: <https://doi.org/10.1556/044.2016.30.1.2>.

resztül, a szocialista ideológiának megfelelő pavlovi modellre való áthangolással viszonylag kontinuus tudott maradni.⁴²

Bár mindezek alapján kézenfekvőnek tűnhet, hogy az államszocialista rendszer kiépülésével egyfajta kommunista pszichiátria is kialakult, a tudományos szféra komplex működését, az állami, szakmai és transznacionális (kölcson)hatásokat is figyelembe véve jelenleg eldöntetlen annak a kérdése, hogy létezett-e kommunista pszichiátria.⁴³ Hogy miért nem annyira egyszerű a válasz, jól szemlélteti, hogy Tariska a „pszichologizmus” felszámolásának évében, 1949-ben alapítja meg a Lipótmezőn a Pszichológiai labort, ahova Benedek István – a korábban éppen Tariska által „leleplezett” és emiatt korábbi posztjából eltávolított – pszichoanalitikus is kerül.⁴⁴ Érdemes megfigyelni az egyidejű szakmai és a politikai meggyőződésekből fakadó, jellegzetes ambivalenciát. Kovai Melinda „kettős tudatnak” hívja a jelenséget, amely szerint Tariska elmentmondásos elköteleződésének lehet jele, aki „ekkor legalább annyira elkötelezett híve a pártnak, amennyire a pszichiátriának. Meggyőződéses sztálinistaként »leleplezi« ugyan az ellenséges irányzatokat, azonban a leendő országos intézet igazgatóhelyetteseként és minisztériumi tisztviselőként meglehetősen keményen bírálja a korabeli egészségpolitika pszichiátriát érintő anomáliáit.”⁴⁵ Hasonló meglátásokra jut Borgos Anna is az 1950-es években az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézetet is vezető Hajdu Lilly (1891–1960) pszichiáter kapcsán, aki többek között a Sántha elleni perben is felszólalt.⁴⁶ Ezzel

⁴² CSIKÓS Gábor: *Beidegzetten lapul a vidék. A falusi Magyarország lelki zavarai és észleletük a modern korban*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2024. 14.

⁴³ LÁSZLÓFI Viola: A munka mint az elmebetegségek gyógymódja? Megalkuvás és útkeresés a pszichológiában és a pszichiátriában Magyarországon az államszocializmus első évtizedeiben. *Sic Itur ad Astra*, 2019/66. 1–2.

⁴⁴ KOVAI Melinda: I. m. 276.

⁴⁵ Uo. 276–277.

⁴⁶ „Nyilvánvalóan erős konfliktust éltetett át a kommunista ideológia »szellemi« előírásai és pszichoanalitikus elköteleződései között. A felelősség, hasznosság, a szakmai kontroll érzése igen fontos volt a számára, ennek lehetősége azonban csak komoly politikai kötelezettségek árán teremthető meg. (Ennek egyik epizódja 1951-es akadémiai felszólalása az orvosi osztály ülésén Sántha

együtt a szakma „átmentésének” kérdése az ötvenes évek második felében kulcskérdés maradt. A fennmaradás érdekében az egyik kézenfekvő taktika az elméleti írások államhatalmi ideológiához való hozzáigazítása volt. Az egyik kiutat a munkaterápia újrafelfedezése kínálta: megkonstruálták annak „kommunista” verzióját, amely azonban inkább védekezési stratégiának tekinthető, amely nem eredményezett mélyreható tartalmi változást.⁴⁷ Sőt, az ötvenes évek közepétől fogva a „látványosan politikai megfogalmazás azonban egy olyan, a nyugati világ tudományos eredményeit is integráló terápiát rejtett, amely árnyalja az államszocialista pszichiátriáról és pszichológiáról alkotott képünket”.⁴⁸

A tendencia folytatását jelzi, hogy az 1960-as években a nyugati szaktudás a magyar szakemberek számára „etalonná vált”.⁴⁹ A hetvenes években nyilvános platformokon is méltató hangnemben számoltak be a nemzetközi szakmai hivatkozásokról. 1979-ben Pléh Csaba – az 1958 és 1975 közötti időszak hazai pszichológiai publikációkban szereplő hivatkozások vizsgálatával kapcsolatban – nemcsak azt jelenti ki, hogy a hazai szakembernek „szakmailag tág látókörre van lehetősége, az európai és a szovjet pszichológia is formálja értékrendjét”, hanem azt is, hogy ez olyan helyzeti előnyt jelent, amellyel a szakmának „határozottabban kellene élnie”.⁵⁰

Kálmán ellen.)” BORGOS Anna: Elhárító mechanizmusok. Pszichoanalízis és ideológia Hajdu Lilly életútjának tükrében. *Thalassa*, 2009/20. 11. – A nehéz sorsú pszichoanalitikus többek között 1947 és 1949 között a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület elnöke volt, amelyet kényszerűen fel kellett oszlatnia. Fiát, Gimes Miklóst pedig az 1956-os forradalomban betöltött szerepe miatt Nagy Imrével együtt végezték ki 1958-ban. Két évvel később Hajdu Lilly önkézzel vetett véget életének.

⁴⁷ A hazai pszichológiai és pszichiátriai szakma lavírozásához, illetve a munkaterápia újrafeltalálásának részletes és mélyreható leírását lásd LÁSZLÓFI Viola: I. m.

⁴⁸ Uo. 19.

⁴⁹ KOVAI Melinda: I. m. 473.

⁵⁰ PLEH Csaba: A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében, 1958–1975. In: MÁTRAI László (szerk.): *Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei* (28. kötet). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 229.

Mindezek alapján látszik, hogy Juhász autonómiája hivatásából és a pszichiátriátörténeti sajátosságokból egyaránt eredt. Az ötvenes évek második felétől a pszichológiai szakma is lazábbá vált. Harmatta János az 1956 és 1980 közti időszakra vonatkozóan megállapítja, hogy „több esetben az osztály vezetői vagy igazgatói ideológiailag és pártösszeköttetés tekintetében jelentős személyek voltak, és az a mai szemmel paradox helyzet állt elő, hogy mintegy az ő ernyőjük alatt lehetett akár a hivatalos ideológiával ellentétes irányultságú pszichoterápiát művelni”.⁵¹ Juhász – vezető szakemberként – szintén egyfajta védett teret képezett a klinikán belül. Bitter István, Juhász volt kollégája így emlékszik rá vissza: „Az én korosztályom felett egy üvegbúrát tartott, de védő értelemben. Engem egyik alkalommal egy fegyelmiből húzott ki, amibe azért keveredtem bele, mert írtam egy kritikus cikket a gyógyszerellátásról.” A konfliktusos helyzeteket „elsimította, lelevelezte. [...] A halálát követően szembesültem vele, hogy milyen tetemes adminisztrációs munkát végzett el értünk.”⁵²

Ez a fajta védett tér adott lehetőséget a külföldi tudományosságba való bekapcsolódásra is. Juhász számára a külföldi szakirodalom és a nemzetközi tájékozottság nem pusztán érdeklődést, hanem a tudományos elkötelezettség szerves részét jelentette: a tudományos munka igényes gyakorlásának elengedhetetlen feltétele volt. Mintegy tíz év nemzetközi kapcsolatépítés után, az 1970-es évek elején is úgy látta, hogy „nagyon súlyos hiányságok vannak a nemzetközi kapcsolatok területén”, aminek felszámolása – hangsúlyozta – a fiatal kutatóknak volna a legfontosabb.⁵³ Juhász szemlélete a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódásról koherens képet fest: a tájékozottság, a közös értelmezési keret és a hazai tudomány megbecsültsége kéz a

⁵¹ HARMATTA János: A magyar pszichoterápia történetének vázlata. In: PLÉH Csaba–MÉSZÁROS Judit–CSÉPE Valéria: *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019. 373.

⁵² Interjú Bitter Istvánnal.

⁵³ MAGYARI-BECK István: I. m. 86. Bírálta az ösztöndíjrendszert is, melynek révén rendszerint idősebb kollégáknak nyílt lehetősége utazni, ráadásul jellemzően rövidebb időkre, ami miatt „nem alakul ki az a szellemi és munkaközösség a külföldi intézetekkel, aminek ki kellene alakulnia a huszonöt-harminc év közötti kutatók külföldi munkája során”.

kézben jár. „Ha rendszeresen lehetne külföldre járni, és valóban nem lenne probléma a fiatal kutatókat külföldre küldeni, akkor ők maguk látnák azt, hogy itthon meg lehet teremteni lényegében ugyanazokat a feltételeket, ki lehet dolgozni ugyanazokat a szakmai problémákat, mint külföldön. Ez saját házunk tájának a megbecsültségét is elősegítené.”⁵⁴

Tudatosan néhány olyan központi kutatási téma köré szervezte a tudományos munkát, amelyekhez a klinika különböző irányultságú szakemberei is kapcsolódni tudtak – ezáltal a közös irányok a saját szakmai érdekeikkel is összhangba kerültek. A főbb témák megválasztása is megfontolt döntés eredménye: az epilepszia vizsgálatához rendelkeztek megfelelő „kutatási bázissal”, például megfelelő eszközökkel. Ugyanilyen jelentős tényező volt a döntésben az, hogy „az ideg- és elmegyógyászatban az epilepsziakutatás mindig korszerű volt, sok intézetnek volt központi témája, így az epilepsziakutatás alkalmas volt a külföldi kapcsolatok kialakítására is”.⁵⁵ Ezen a ponton érdemes megjegyezni – anélkül hogy előreszaladnánk –, hogy a nemzetközi kapcsolatok építése a hidegháborús időszak alatt különös politikai jelentőséggel bírt. A hatalmak által is ösztönzött érintkezés hatására az olyan elit tudósok, mint Juhász, a nemzetközi kapcsolatok kitüntetett szereplőivé váltak.⁵⁶

⁵⁴ MAGYARI-BECK István: I. m. 87.

⁵⁵ Uo. 90.

⁵⁶ „[A] tudományos szférákban dolgozók nyelveket beszélő, munkásságukkal nemzetközi színvonalat képviselő, párbeszédképes csoportja a sűrűsödő konferenciáknak, fesztiváloknak, ösztöndíjas programoknak köszönhetőn állandósíthatta és bővíthette kapcsolatait. Ezáltal lehetőségük nyílt bekapcsolódni nemzetközi kulturális és tudományos hálózatokba, és maguk is érdekeltté váltak a nyitottság szintjének fenntartásában.” TAKÁCS Róbert: Kulturális külpolitika... I. m. 37.

Út a hazai és nemzetközi elismeréshez: egy nyugati megközelítés sikeres adaptálása

Juhász nemzetközi sikereihez jelentősen hozzájárult egy debreceni kollégáival végzett vizsgálat, amelyet az eddigiekben ismertetett módon tudatosan szervezett meg és épített fel. Fontos elem volt ebben a módszertani egyedülállóság, amely egyúttal szakmai elismertséggel is járt. A hazai és nemzetközi tudományos szférában való érvényesülés elengedhetetlen eleme volt egy globális tényező is: Juhász olyan kutatást valósított meg, amely a szociálpszichiátria 1950-es években kibontakozó, nyugaton népszerű irányzatához csatlakozott.⁵⁷

Juhász debreceni kollégáival együtt 1959-ben kezdte el epidemiológiai kutatásait egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei, határmenti faluban, Csengersimán.⁵⁸ A szociálpszichiátriai kutatás módszertana ritkaságszámba ment: a falu több mint hatszáz lakóját egyesével vizsgálták meg. Juhász jól ráérzett, mekkora különlegesség rejlik az egy-egy populációt teljesen lefedő vizsgálatok kivitelezésében, amellyel sikeresen kiküszöbölte az epidemiológiai – és általában a társadalomtudományi – kutatások rákfenéjét: a mintavételből eredő potenciális torzításokat és inherens bizonytalanságokat. További, különös előnye volt a vizsgálatnak, hogy rendkívül hosszú időn át, két évtizeden keresztül folyt – Juhász tisztában volt ezzel. A csengersimai kutatás ugyan a legnagyobb léptékű, de nem az egyetlen hasonló projekt volt. Nem sokkal azután, hogy Juhászt 1967-ben a Semmelweis Egyetemre nevezték ki, a klinika vállalta, hogy minden VIII. kerületi lakos hozzájuk fordulhat ideg- és elmegyógyászati prob-

⁵⁷ Az irányzat már a 19. század utolsó harmadában fejlődésnek indult, jelentős hatást azonban csak a 20. század első évtizedeiben gyakorolt. A gazdasági világválság és a második világháború megszakításai miatt a szociálpszichiátria reformtörekvései csak az 1950-es évektől váltak észlelhetővé. Kathleen HAACK-Ekkehardt KUMBIER: *History of Social Psychiatry. Current Opinion in Psychiatry*, 2012/6. 492. DOI: <https://doi.org/10.1097/YCO.0b013e3283590509>

⁵⁸ Jelen írásnak nem célja a csengersimai kutatás részletes bemutatása, sem a kapcsolódó, tévesztés hatásaira fókuszáló társadalomtörténeti vita ismertetése és az abban való állásfoglalás. Ehelyett azt kívánom bemutatni, hogyan és miért szolgálhatott a kutatás a nemzetközi és itthoni sikerek elérésének eszközéül.

lémájával. A cél itt is egy teljes populáció – a kerületi lakosok – lefedettségének elérése volt. A Semmelweis klinikájának – az epilepszia kutatása mellett – a kerület epidemiológiai felmérése volt a másik nagy kutatási témája, amely az 1970-es évek elején már kibontakozóban volt.⁵⁹

Mire a hazai sajtó az első szociálpszichiátriai vizsgálatokat szemlélte⁶⁰ – ekkor még „gúnyolódó és elítélő” hangnemben⁶¹ –, a csengersimai kutatás már javában zajlott, amelyről egy képes hetilap be is számolt.⁶² Ez a gyors reagálás önmagában viszont nem lett volna elég; a nemzetközi siker hátterében egy mélyebb, szemléletbeli változás érhető tetten. A pszichiátriában mint az

⁵⁹ „Ma már a krónikus betegeket kizárólag mi tartjuk kézben, ismerjük szociális helyzetüket, mi visszük végig őket a gyógyulás összes fázisán. Végeztünk már bizonyos módszertani elővizsgálatokat, elsősorban a neuróziskutatás területén. Három-négy éve kisebb körzetekben már felméréseket, szűréseket végeztünk, mintegy hat-nyolc résztémában már a VIII. kerület lakosainak 5-6%-ára vonatkozó felmérésekkel rendelkezünk. Úgy érezzük, hogy kb. két-három év alatt ki tudjuk dolgozni azt a módszertani bázist, amellyel megteremtjük a VIII. kerület szociálpszichiátriai értékeléséhez szükséges feltételeket.” MAGYARI-BECK István: I. m. 89.

⁶⁰ Szülés engedéllyel. *Somogyi Néplap*, 1964. szeptember 10. 6. A hírt egy napilap hozta le röviden, mintegy mellékesen, a „színes sorok” rovatban. A *Somogyi Néplap* ekkoriban propagandaeszközként működött, a direkt politikai propagandát szolgáló írások csak az 1980-as években kezdtek el fokozatosan csökkenni. Lásd PAÁL László: *Somogy megye sajtója 1863–2007*. Axel-Springer Magyarország Kiadó Kft., Kaposvár, 2010. 162–163.

⁶¹ CSIKÓS Gábor: I. m. 170.

⁶² GÁBOR Áron: Új vendégek a Smilovics-csárdában. *Ország-Világ*, 1961. május 24. 9. – Bár jelen tanulmánynak nem fókusz, fontos megjegyezni, hogy Juhász kutatásai 1970-től fogva nemcsak szaklapokban jelentek meg, hanem a szélesebb nyilvánossághoz is elértek. Juhász alakjának kettősségét – elismertségét és az államhatalom szempontjából problémás voltát – jól szemlélteti egy általa bevezetett fogalom: a téeszneurózis, amely a rendszer legitimációs alapját jelentő kolhozmodell és a diszfunkcionális működést egyetlen fogalomba sűrítette. A komoly társadalmi problémára reflektáló kifejezés a sajtóban is megjelent: 1970–1989 között tizenkét olyan cikk jelent meg, amely említi a fogalmat, ezek közül tíz esetben hazai sajtótermékről van szó, egy esetben szaklapról, egy esetben pedig külföldi emigrációban élő magyarok lapjáról. Azon újságírói stratégiákra itt csak utalhatok – a téma külön tanulmányt érdemel –, amelyekkel bár bemutatták a kutatást, a Juhász publikációiban olvasható gondolatokat kritikus helyeken torzan, jelentős hangsúlyeltolódásokkal közölték. Ezzel együtt a fogalom a szocialista modernizáció kritikájának fontos elemét jelenti. Lásd CSIKÓS Gábor: I. m. 145–173.

orvoslás egy mellékágában hosszú ideig a biológiai megközelítés dominált. Ez a szemlélet idővel azonban egyre több kritikát kapott. Hangsúlyozni kezdték a mentális betegségek társadalmi tényezőit, a közösségi alapú kezelések népszerűbbé váltak. A betegség és az öröklőség konstrukciója – például a stigmatizáció vizsgálatán keresztül – a figyelem fókuszába került.⁶³ A kritikák legélesebben az antipszichiátria irányzatában fejeződtek ki, amely gyakorlati javaslatokat és megvalósítást is kínált, így egyszerre volt „elmélet, alternatív terápia és politikailag tudatos mozgalom”.⁶⁴ Hasonló kritikákat fogalmazott meg a szociálpszichiátria irányzata is, azonban fontos különbség a kettő között, hogy utóbbi nem kérdőjelezte meg a pszichiátria legitimitását: inkább konstruktív, reformorientált irányelveket képviselt a pszichiátriai ellátás átalakításában.

A nyugaton népszerű antipszichiátriai irányzathoz azonban sok szempontból hasonlított, így a nyugati oldal – amely „saját logikája mentén az 1960-as, 1970-es években előszeretettel ragadta ki az államszocialista országok kulturális életéből azt, ami saját szemszögéből nézve jelentős, azonos volt”⁶⁵ – örömmel üdvözölhette és ismerhette fel, mint számára szimpatikus, kritikai jellegű irányzatot. Segítette a folyamatot, hogy a csengersimai kutatásokról megjelent első publikációk – magyar nyelven először 1964-ben – nagyjából egybeestek a szociálpszichiátria intézményesülésével.⁶⁶ Juhász külföldi szaklapokba is publikálta az eredményeket, amellyel nemzetközi elismertséget szerzett – ez pedig hazai megbecsültségét is fokozta. Ez az önmagát gerjesztő folyamat is jelzi, hogy ekkoriban a külföldi kapcsolatok kifejezetten elismertséget élveztek. Ezt mutatja egy 1972-es egyetemi

⁶³ Az irányzat egyik szellemi atyja a szociálpszichológus Erving Goffman, aki a stigmatizáció és a totális intézmények (mint az elmeegógyintézet) hatását kutatta. Két nagyhatású könyvét lásd: Erving Goffman: *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Touchstone, London, 1963; Erving Goffman: *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Anchor Books, New York, 1961.

⁶⁴ ERŐS Ferenc: Laing és az antipszichiátria. *Imago Budapest*, 2020/1. 80.

⁶⁵ TAKÁCS Róbert: Kulturális külpolitika... I. m. 31.

⁶⁶ A Szociálpszichiátriai Világszövetséget 1964-ben Joshua Bierer brit tudós alapította meg; hivatalos folyóirata 1966-ban jön létre *Social Psychiatry* néven. A folyóirat jelenleg *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* néven ismert.

jegyzőkönyv is, amelyben dicsérőleg jegyzik fel Juhászról, hogy „[n]emzetközi vonatkozásban is elsőként tárja fel és elemzi egy falusi lakosság psychogen megbetegedéseinek magas morbiditását”.⁶⁷

A „nemzetközi vonatkozás” dicsérete a hetvenes években nem meglepő. Ahogy láttuk, már az ötvenes évek második felétől – politikai megfogalmazás mögé rejtve – helyet kaptak a nyugati tudományos megközelítések is, a hatvanas évekre pedig követendő példa volt, legalábbis a szakma számára. Juhász nemzetközi megbecsültsége növelte hazai presztízsét is, ám ez sem lett volna elég, ha a szociálpszichiátria szemlélete nem lett volna olyan jól beilleszthető az államhatalom elképzeléseibe. A hagyományos pszichiátriához kritikusan viszonyuló irányzat különösen a szűk biomedikális fókusz és a társadalmi tényezők figyelmen kívül hagyását nehezményezte. Mivel az állampárti ideológia szerint „a társadalmi lét adottságai határozzák meg az emberek gondolkodásmódját, ezért az elmebetegségek jelentős része a kapitalizmus visszaéléseiből fakadhat. Így tehát a problémát szociális eredetűnek, a hibás társadalmi berendezkedés fejleményének tekintették”,⁶⁸ a szociálpszichiátria remekül illett ezekbe a hazai elképzelésekbe.⁶⁹

A nyugati hatások efféle adaptálása a hidegháborús időszakban nem volt példa nélküli. A kulturális termékek esetében gyakran az eredetileg felforgató erővel bíró irányzatok „megszűrve, megszelídítve, elfogadhatóan szovjetté formálva” kerültek be a szovjet kultúrába is.⁷⁰ Hasonló figyelhető meg az antipszichiátria és szociálpszichiátria esetében is. Juhász az antipszichiátria fogalmát explicit módon nem említette, szemléletében azon-

⁶⁷ Jegyzőkönyv a Semmelweis Orvostudományi Egyetem egyetemi tanácsának 1972. október 10-i rendes üléséről. Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Egyetemi Tanácsülések, 1972–1973. Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOTE_ET_1972-73/?pg=110&layout=s (Letöltve: 2025. 06. 20.)

⁶⁸ LÁSZLÓFI Viola: I. m. 3.

⁶⁹ Rendkívül vonzó lehetett ezentúl az is, hogy a hibás társadalmi gyakorlatokkal és berendezkedéssel való szembenézés egyúttal a társadalom alakíthatóságával kecsegtetett, ami a szocialista társadalom tökéletesítésére vonatkozó ideologikus elképzeléseknek is bázisául szolgálhatott.

⁷⁰ TAKÁCS Róbert: Kulturális külpolitika... I. m. 18.

ban több elemét is átvette, illetve az 1970-es évek elején elhívta az antipszichiátria egyik legismertebb – budapesti születésű, Amerikában élő – képviselőjét, Thomas Szaszt, hogy tartson egy előadást Budapesten.⁷¹ Ez nem hozta meg a Juhász által várt eredményt: a magyar szakmai közeg fenntartásokkal fogadta az előadást.⁷²

Ezentúl bevezette a nyitott ajtók (open doors) rendszerét a korábbi – szó szerint is – zártosztályokon. Kedvező történeti egybeesésként értelmezhető, hogy az open doors jól illett abba az egészségpolitikai keretrendszerbe, amely a pszichofarmakonok⁷³ megjelenése miatt némileg átalakult. 1952-ben fejlesztették ki az első olyan szert, amely hirtelen és látványos javulást volt képes elérni olyan betegeknél is, akik más módszerrel korábban gyógyíthatatlannak tűntek. Részben az új hatóanyagokkal elért szembetűnő változásnak köszönhetően a hatvanas évek második felétől egyre inkább a rehabilitációs szemlélet kezdett kibontakozni a hazai pszichiátriában.⁷⁴

A nemzetközi hatások kevésbé látványos módon is befolyásolták Juhász munkáját. A külföldi szakmai kapcsolatok alapvető hatással voltak arra is, miként érzékelte és értelmezte kutatási eredményeit. Bár az indirekt, percepciót befolyásoló hatások nehezen tárhatók fel, Bitter László visszaemlékezésében elmesél egy történetet, amelyből kitűnik, mekkora hatása volt a külföl-

⁷¹ Ezt Tringer László és Ifj. Juhász Pál is említette a velük készült interjúkban.

⁷² Interjú Bitter Istvánnal. Bö tíz évvel később Szasz gondolatai – a pszichiátria vitás pontjainak bemutatásán keresztül – a sajtóban is megjelennek, igaz, nem az antipszichiátria, hanem a szociálpeszichiátria irányzatához sorolva: „A magyar származású, USA-ban élő professzor, Thomas Szasz vitatja az elmebetegség létezését. A neurózis, a pszichózis, a szexuális problémák megnyilvánulásait viselkedési formáknak nevezi. Az elmondottak természetesen csak nagyon leegyszerűsített formái a lélekgyógyászatban ma világszerte jelentkező irányzatoknak.” BEDE Zsóka: Nyitott ajtók az elmeosztályon. *Békés Megyei Népművelés*, 1982. november 20. 4.

⁷³ A pszichofarmakonok tág kategóriája minden, a központi idegrendszerre ható gyógyszerrel magába foglal: többek között az antidepresszánsokat, hangulatszabályozókat, stimulánsokat is.

⁷⁴ PAPP Barbara: *Pszichoterapeuták a Kádár-korszakban: élettörténet és pszichoterápia*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2023. 144–145. DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-414-964-4>

dön már ismert fogalmak elsajátításának. Juhász a csengersimai kutatások során elsősorban a neurózisokra koncentrált, ami alapvetően meghatározta tudományos értelmezésének irányát is: „Az egyik ilyen kritikus felismerése volt a depresszió diagnosztikája és kezelése, ami a szkizofréniára és neurózisra fókuszáló magyar pszichiátia leggyengébb vonala volt. Éppen Achte professzor volt itt Helsinkiből csereprogram keretében, akit elvitt Csengersimára. Juhász professzor mondta el egy alkalommal, hogy Kalle Achte a helyi kocsmárost depressziósnek látta. Juhásznak korábban nem jutott eszébe ez, mert a neurózisokra és az alkoholizmusra fókuszált.”⁷⁵ A nemzetközi együttműködések tehát nemcsak szakmai tapasztalatot jelentettek, hanem új felismerések és szempontok forrásává is váltak.

A Pszichiátriai Világszövetség és az 1983. évi bécsi világtalálkozó

Az eddigiekben felvázolt kapcsolati, szemléletbeli és szakmai szempontok beágyazódtak Magyarország külpolitikai helyzetébe, amelyet a keleti és nyugati tömbök kapcsolata, valamint ezek egyengetése alapvetően befolyásolt – különösképp, hogy utóbbit épp a szövetséges, semlegesebb államokon keresztül végezték. A következőkben bemutatom, hogy Juhász szakmai autonómiája – amely szervezőkészségével párosulva nagyobb mozgásteret biztosított neki – hogyan járult hozzá a globális kapcsolatrendszerekbe való beágyazódáshoz, illetve hogy mindez milyen sajátosan feszült helyzeteket eredményezett a hidegháborús időszak kontextusában. Ennek kiemelt terepét jelenti a Pszichiátriai Világszövetség (World Psychiatric Association, a továbbiakban WPA), amely épp a világot átfogó szakmai hálózat építését tűzte ki maga elé, így a globalizáció jelentős eleme volt.

A szigorú blokklogikától való távolodás jelei már 1965-ben megjelentek. Ekkortól működött egy információs mechanizmus,

⁷⁵ Interjú Bitter Istvánnal.

amely segítségével Moszkva a kelet-európai szövetséges államokat a fontosabb nemzetközi kérdésekről rendszeresen tájékoztatta.⁷⁶ A nemzetközi kapcsolatokban a hatvanas évektől fogva több jelentős előrelépés is történt, amely 1975-ben végül elvezetett a helsinki egyezmény aláírásáig. Ekkortól jellemzőek a magas szintű intenzív tárgyalássorozatok is.⁷⁷ Magyarország már 1975-ben is „nyitott gazdaságú, azaz nagymértékben külkereskedelem-függő ország” volt, így a helsinki záróokmány aláírása után az enyhülés egyik legnagyobb haszonélvezője lett.⁷⁸ Ezt követően egyre intenzívebb lett a párbeszéd a nyugati és a keleti tömb tagállamai között, amelyben Magyarország aktív szereplő volt.⁷⁹

Érdekes megjegyezni, hogy a záróokmány aláírására összehívott találkozón Kádár beszéde volt az egyik leginkább figyelemre méltó: ő fejtette ki legjobban a kapcsolatok, utazások könnyítésének témáját, mindezt pozitív hangvétellel – amiről a nyugati sajtó elismerően számolt be.⁸⁰ A nyugati és keleti blokk között egyre intenzívebbé váló párbeszédben Magyarország kiemelkedő szerepet játszott, a hazai külpolitika pedig „már az 1970-es évek végétől sajátos, relatív önállóságra tett szert”.⁸¹ Ezt diktálta a nemzet gazdasági érdeke is: Magyarország gazdasága ekkorra nyitottá vált, amely egyben függést is jelentett, így a nyugati kapcsolatok fenntartása kulcsfontosságúvá vált – nem csoda hát,

⁷⁶ BÉKÉS Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika, 1944–1991*. Osiris Kiadó, Budapest, 2021. 295.

⁷⁷ BÉKÉS Csaba: Bevezető. A magyar külpolitika fő vonásai, 1945–1991. In: HORVÁTH Sándor–KECSKÉS D. Gusztáv–MITROVITS Miklós (szerk.): *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2021. 31–32.

⁷⁸ Uo. 34.

⁷⁹ Magyarország 1978 és 1983 között – felhasználva a helsinki egyezményben foglaltakat –, offenzív külpolitikát folytatott, amellyel sikeresen terelte a vitát a vezetés számára előnyös irányba. Annak részletes leírásához, hogy miként sikerült mindezt úgy elérnie, hogy közben a blokkon belüli relatíve nagy kulturális és nyitottsági szintje is megmaradjon és a meglévő cenzoriális megoldásait se kelljen érdemben megváltoztatnia, lásd TAKÁCS Róbert: „A jó tanuló fele”. A magyar külpolitika a Helsinki utáni nemzetközi sajtó- és információs vitákban (1975–1983). I. Helsinkitől Belgrádig. *Médiakutató*, 2020/2. 119–130.

⁸⁰ BÉKÉS Csaba: A magyar külpolitika... I. m. 33.

⁸¹ BÉKÉS Csaba: *Enyhülés és emancipáció*. I. m. 294.

hogy a nemzetközi sikerek méltatása a nyilvánosságban is egyre nagyobb teret nyert.

A két blokk közötti kapcsolatépítés kitüntetett szereplői a tudományos és kulturális élet meghatározó alakjai voltak.⁸² Az elitek mobilitása a hidegháborús enyhülésre kifejezetten jellemző jelenség volt. A kiváltságosok közvetítő szerepben találtak magukat az ellentétes hatalmak különböző intézményeken keresztül történő közeledésében.⁸³ A mindennapi utazások és a „kiváltságos” határátkelések között lényeges különbség volt: az elitek mozgásteret jóval nagyobb volt, mint a társadalom többségéé. „[A]z utazás lehetőségét és tapasztalatát a párttagság, a munkahely, az életút, az iskolázottság szintje és általában a társadalmi kapcsolatok határozták meg.”⁸⁴ Juhász előnyös pozícióban volt. Egy 1982-es dokumentum⁸⁵ szerint 1964-től fogva volt az MSZMP tagja, beszélt románul, németül, franciául. 1949 és 1970 között hat kitüntetésben részesült.⁸⁶ Nem kérdés tehát, hogy az elithez tartozott és jelentős előnyöket élvezett. Prof. Tringer László, volt kollégája visszaemlékezése alapján „[p]árttag

⁸² TAKÁCS Róbert: Kulturális külpolitika... I. m. 36–37.

⁸³ „Ezeknek a mediátoroknak – a magyarországi kontextusban például Kodály Zoltánnak, az orientalista Ligeti Lajosnak vagy a történész Ránki Györgynek – az volt a funkciója, hogy elősegítsék és levezényeljék a vasfüggönyön átnyúló tényleges kapcsolatokat és cseréket. Tevékenységük azonban ennél is komplexebb volt. Miközben ellátták a kulturális diplomáciából eredő feladataikat, ezek az elit közvetítők egyúttal transznacionális hálózatokat építettek azzal a céllal, hogy saját maguk és intézményeik nemzetközi presztízsét növeljék, illetve lokálisan saját autonómiájukat fokozzák.” LÁSZLÓ Szabolcs: A transznacionalitás privilégiuma. Hidegháborús utazások típusai az államszocialista Magyarországon. In: TAKÁCS Róbert (szerk.): *A nyitott zárt ország*. I. m. 85.

⁸⁴ Uo.68.

⁸⁵ Jegyzőkönyv a Semmelweis Orvostudományi Egyetem egyetemi tanácsának 1982. december 12-i rendes üléséről. Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Egyetemi Tanácsülések, 1982–1983/I. Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOTE_ET_1982-83_1/?pg=363&layout=s (Letöltve: 2025. 06. 20.) A Juhász életrajzi leírását tartalmazó mellékletben olvasható: „munkássága nemzetközileg elismert. Speciális szakterülete a szociálpszichológia és epilepsia. Munkája elismerésül több ízben részesült kitüntetésben. Oktató munkája általánosan elismert, nagy súlyt fektet munkatársai szakmai és politikai nevelésére.”

⁸⁶ Kiváló Munkás (1949), Magyar Népköztársaság Érdemrend V. fokozat (1951), Kiváló Szolgálatért Érdemérem (1955), Munka Érdemrend arany fokozat (1967), Kiváló Orvos (1973), Pro Universitate Emlékérem (1970).

volt, ugyanakkor a pártszervezet hatalmi eszközként használta [...] de ettől függetlenül meggyőződésében materialista volt.”

A nyugati és keleti blokkok közötti viszony az 1980-as évek elején meglehetősen feszült volt: az USA úgy döntött, differenciáltan kezeli a keleti blokk különböző országait, amit a Szovjetunió megosztási kísérletként értelmezett. A Nyugat pedig – különösen az USA – a status quo megbontását látta Afganisztán megszállásában.⁸⁷ A magyar vezetés a konfliktusok ellenére is elszánt volt az enyhülés politikájának folytatásában, ami – ahogy láttuk – erőteljes gazdasági érdeke volt. Békés Csaba értékelése szerint Magyarországnak sikerült megőriznie nyugati kapcsolatait a nehéz, konfliktusokkal terhelt helyzet ellenére is⁸⁸ – ezt 1983–1984 körül is így látja. Ebben a kontextusban került sor a VII. Pszichiátriai Világkongresszusra, amelynek folytán a két blokk e szakmai területen is szembekerült egymással.

A konfliktus oka nem volt új keletű: a Szovjetunióban zajló politikai pszichiátria – a pszichiátriával politikai okokból történő, kényszergyógykezelés formájában megvalósuló visszaélés – már az ötvenes évektől problémaként tematizálódott, az 1960-as években pedig már olyan mozgalom is létrejött, amely ezek ellen tiltakozott.⁸⁹ Az 1970-es évek elejétől kezdtek szaporodni azok a Nyugatra érkező jelentések, amelyek tanúsága szerint a Szovjetunióban orvosi indoklás nélkül zártak be szigorúan őrzött pszichiátriai intézményekbe olyanokat, akik politikai vagy vallási kérdésekben máshogy gondolkodtak.⁹⁰

Hosszú idő telt el, amíg a konfliktus a WPA keretein belül is megjelent. Mindez a feszült hidegháborús viszonyok közepette már csak azért is jelentős volt, mert a WPA nem csak névleg volt „világszövetség”: tagjai között tudhatta a Szovjetuniót, az USA-t, a keleti és nyugati blokkok államainak többségét. A konfliktus

⁸⁷ BÉKÉS Csaba: *Enyhülés és emancipáció*. I. m.

⁸⁸ A diplomáciai és kommunikációs manőverek – például az afganisztáni krízisen való túllépésnek – pontos leírásához lásd Uo. 293–307.

⁸⁹ Fernando SUMAN: *Cultural Diversity, Mental Health and Psychiatry: The Struggle against Racism*. Brunner–Routledge, Hove–New York, 2003. 160.

⁹⁰ Richard BONNIE: Political abuse of psychiatry in Soviet Union and in China: Complexities and controversies. *The journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 2002/1. 4.

egy idő után szakmai színezetet is öltött; a megfogalmazódásának épp a WPA etikai alapelveinek lefektetése volt sarkalatos pontja.

A WPA 1977-es, Honoluluban megrendezett VI. kongresszusán ítélték el először hivatalosan e gyakorlatot. A brit és amerikai pszichiátriai társaságok kezdeményezésére két határozatot is elfogadtak: az egyik elítélte a Szovjetunióban tapasztalt szisztematikus politikai visszaéléseket a pszichiátriában, míg a másik egy vizsgálóbizottság felállítását sürgette az állítások kivizsgálására. A brit javaslat szűk többséggel ment át (90:88 arányban), míg az amerikai indítványt nagyobb arányban támogatták (121:66).⁹¹ Az Amerikai Pszichiátriai Társaság kérésére a WPA 1977 augusztusában megrendezésre kerülő világkongresszusán külön ülészakot tartottak a pszichiátriai visszaélésekről.⁹² Mindez az etikai alapelvek megfogalmazásának keretei között zajlott. Az ezeket tartalmazó hawaii egyezményt fennakadások – a szovjet küldöttség ellenzése – nélkül fogadták el.⁹³ Érdekes módon Juhász Pál a VII. bécsi kongresszuson épp az ebben leírt szakmai-etikai alapelvekre hivatkozva nehezményezte egy svéd professzor vádját, miszerint Magyarországon találkozott a politikai pszichiátria egy áldozatával.⁹⁴ A sokszor nehézkesen elfogadott közös etikai normák eltérő értelmezése, az ekörül zajló definíciós-ideológiai csatározás ugyanakkor nem ismeretlen jellegzetesség,⁹⁵ amely-

⁹¹ Robert van VOREN: *Cold War...* I. m. 197.

⁹² Uo. 153.

⁹³ Uo. 196.

⁹⁴ Pákh Tibor esetének leírásához lásd: PÁKH Tibor: Visszaélések a pszichiátrián. Moszkva pszichiátriai visszaéléseinek hatása a magyar igazságszolgáltatásban. *Magyar Szemle*, 1993/1. 70–85. A tudományos konszenzus alapján a politikai pszichiátria Magyarországon is létezett, ám ezek inkább elszigetelt ügyek voltak; a Szovjetunióhoz hasonló, intézményesített, rendszerszintű politikai pszichiátria nem létezett. SÜKÖSD Anikó–BODOR Péter: Politikai pszichiátria a szocialista Magyarországon. *Impulzus: szegedi pszichológiai tanulmányok*. 2021/1. 12–13.; Robert van VOREN: Ending Political Abuse of Psychiatry: Where We are Not and What Needs to Be Done. *British Journal of Psychiatry Bulletin*, 2016/1. 30.; PAPP Barbara: I. m. 147.

⁹⁵ Például a szintén az 1980-as évek elején zajló sajtóvitában is megfigyelhető volt, hogy „meddő viták folytak az információ politikai jellegéről és kölcsönösen egymást vádolták a felek a Helsinki záróokmány megsértésével”. TAKÁCS Róbert: *A jó tanuló felel...* I. m. 127.

ben ugyancsak Juhász szuperhatalmak közti lavírozása érhető tetten.

1981 elejére kilenc tagtársaság összesen huszonhét panaszt nyújtott be a WPA-hoz. Válasz hiányában a Végrehajtó Bizottság – megkerülve a szokásos eljárási rendet – közvetlenül felvette a kapcsolatot a szovjetekkel, sürgetve őket a válaszáadásra. 1981 októberében a Felülvizsgálati Bizottság elnökének jelentéséből már érezni lehetett, hogy a szovjetekkel szembeni türelem fogytán van. A bécsi világkongresszus előkészületei során az Amerikai Pszichiátriai Társaság 1982. augusztus 12-én körlevelet küldött a WPA összes tagtársaságának, amelyben bejelentették szándékukat, hogy fórumot szerveznek a kérdés megvitatására a bécsi közgyűlés előtt. Meghívták a többi tagtársaságot, hogy közösen támogassák az eseményt, és a külügyminisztériumok bevonását is javasolták a beszélgetésbe, amelyet az ENSZ Emberi Jogi Bizottságán belül szerettek volna lebonyolítani. A Szovjetunió később ezt a levelet használta fel mint a WPA-ból való kilépése egyik fő indokát.⁹⁶ 1983. január 31-én hivatalosan is kilépett a WPA-ból. Több jel utal arra, hogy a döntést a legfelsőbb politikai szinten hozták meg, majd a Szovjet Pszichiátriai Társaság révén hajtották végre: a döntés a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának rendelete alapján született – a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottságának javaslatára –, nem vitatták meg a pszichiáterekkel, valamint a törvényhozás sem tárgyalta a döntést.⁹⁷

Ilyen előzmények után rendezték meg az 1983-as kongresszust, amelyet visszaemlékezések szerint eredetileg Budapesten szerettek volna megtartani. Az eddigiek alapján elképzelhető, mekkora jelentősége volt a kongresszus Budapesten, a szovjet blokk határain belüli megtartásának. Nemcsak a kongresszus helyszínének, hanem a WPA vezetőségi tagjainak megválasztása is kifejezetten diplomáciai kérdésnek minősült.⁹⁸ 1989-ben

⁹⁶ Robert van VOREN: *Cold War...* I. m. 200.

⁹⁷ Uo. 204.

⁹⁸ „Ezekben a nemzetközi szervezetekben a szovjet blokk országai számára a hidegháborús szembenállás kifejezetten előnyt jelentett”, s a szervezetek vezetésének megválasztásakor fontos szempont volt, hogy ki melyik blokkhoz tartozik. „[A]fféle íratlan szabályként működött, hogy a Szovjetunió és/vagy valamelyik szövetségese is pozíciókhoz jusson azokban. Ennek köszönhetően Magyarország

például Fűredi Jánost választották meg, aki később így értékelte ezt: „szükség volt egy kelet-európaira, és akkor úgy döntöttek, hogy én lehetek az”.⁹⁹

A Szovjetunió ugyanakkor szintén nyomást fejtett ki szövetségeseire. Hasonlóan ahhoz, amikor 1984-ben – válaszul az 1980-as moszkvai olimpia bojkottjára – a Los Angeles-i olimpiáról a szovjet blokk csaknem egységesen távol maradt,¹⁰⁰ a Szovjetunió a VII. világkongresszus kapcsán is a távolmaradást, illetve a WPA-ból való kilépést várta el a blokk országaiban működő társaságoktól. Magyarország azonban ezeknek nem tett eleget: részt vett a kongresszuson – bár erről érthető okokból a sajtó egyáltalán nem tudósított –, Juhászt pedig a Végrehajtó Bizottság alelnökének jelölték. A *Külpolitikai Évkönyv* két helyen számolt be a magyar részvételtől. Az Egészségügyi Minisztérium részéről huszonhat fő vett részt, Juhász Pál és Tariska István vezetésével; a Magyar Néphadsereg Egészségügyi Szolgálat képviselőjében ismeretlen létszámú delegáció vett részt dr. Magyar István¹⁰¹ vezetésével. Érdekesség, hogy az időpontok, a helyszín és a program pontos megnevezése rendre eltér a két forrásban.¹⁰²

Bár a sajtó nem számolt be róla, a kongresszus jelentősége több forrás alapján is kirajzolódik. Némileg pótolva a sajtó „tájékoztatását”, a kongresszus után jó negyedével az *Orvosi*

– és a többi kis- és közepes lakosságú államszocialista ország – felülreprezentált volt a nemzetközi szervezetek vezetőségében.” TAKÁCS Róbert: *Kulturális külpolitika...* I. m. 36–37.

⁹⁹ TENYI Tamás–OSVÁTH Péter: Interjú Fűredi Jánossal. In: FÜREDI János (szerk.): *Szubjektív történelem. A magyar pszichiátia elmúlt 50 éve*. Medicina Kiadó, Budapest, 2019. 255–256.

¹⁰⁰ Az eset körülményeinek és hatásainak részletes leírása: RADVÁNYI Zoltán: *1984 – A kettőtört olimpia*. Kék Európa Stúdió, Budapest, 2014.

¹⁰¹ Dr. Magyar István neve mellett a „Nemzetközi Pszichiátriai Társaság”, azaz a WPA is fel van tüntetve. A Semmelweis Egyetemen a Juhász halála után megürült igazgatói helyet ő vette át.

¹⁰² A Pszichiátriai Világkongresszus Bécsben július 11–16. között zajlott, a Pszichiátriai Világkongresszus pedig Ausztriában, július 10. és 17. között. *Magyar Külpolitikai Évkönyv. I. A Magyar Népköztársaság Nemzetközi Kapcsolatainak és Külpolitikai Tevékenységének Eseménynaptára*. Külügyminisztérium, Budapest. 104., 142.

*Hetilapban*¹⁰³ jelent meg egy kétoldalas, tartalmas beszámoló Bánki M. Csaba pszichiátertől. Az összefoglalóból egy eklektikus, ízig-vérig globalizált „mamut-kongresszus” képe rajzolódik ki: „szembeötlő volt a transzkulturális pszichiátria népszerűsége, nagyszámú dolgozatban indiai, pakisztáni, arab és latin-amerikai országok magatartás-, élet- és értéknormáinak összehasonlítása, elemzése”.¹⁰⁴ Bánki azt is kiemelte, hogy „[h]azánkat impresszionáló számú résztvevő képviselte. [...] A magyar résztvevők, előadók fogadtatása igen jónak tűnt, a hazai pszichiátria értékéről általában kedvező véleményeket lehetett hallani.” A szakmai szempontok alapján írott beszámolóban az esemény politikai tétje érthető módon egyáltalán nem jelent meg, bár ekkorra hivatalos keretek között, explicit egyeztetés zajlott róla – amely korántsem explicit módon, egy öt évvel későbbi, más fókuszú jelentés mellékletéből derül ki. Itt kerül felsorolásra 1983. szeptember 6-i dátummal a „Tájékoztató a VII. Pszichiátriai Világkongresszusról /politikai vetülete miatt/”.¹⁰⁵

A feszültség a bécsi világkongresszus tisztségújításánál tört felszínre. A rendezvény a visszaemlékezések szerint zavartan, hektikusan zajlott. A társaság elnöki – az eredeti jelölt visszalépése miatt –, illetve a Végrehajtó Bizottság alelnöki posztjára kerestek tagokat. A tisztségek megszavazásakor, amikor utóbbira került a sor, váratlan dolog történt: Juhász Pál elfogadta az alelnöki pozíciót. Ez a WPA szempontjából öröndetes volt, hiszen így sikerült elkerülni, hogy mindhárom végrehajtó bizott-

¹⁰³ A gyakran megjelenő szaklap szabadabb megjelenést biztosíthatott, ezentúl a beszámoló címe és tartalma a *hetilap* tartalomjegyzékében nem volt látható.

¹⁰⁴ BÁNKI M. Csaba: Irányzatok, eklektizmus és szintézisre törekvés. A 7. Pszichiátriai Világkongresszus, Bécs, 1983. július 11–16. *Orvosi Hetilap*, 1983/46. 2756.

¹⁰⁵ Budapest Főváros Levéltára: MSZMP Budapesti Bizottság II. Kerületi Bizottsága vezető testületeinek iratai. Végrehajtó Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei, 1988. február 11. HU BFL XXXV.7.a/4. Az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet MSZMP alapszervezete 1988-ban jelentést készített a helyi pártszervezet szakmai munkát segítő tevékenységéről – ez indokolta, hogy öt évre visszamenőleg foglalják össze munkájukat, amelyet a „szakmai jellegű témák” felsorolásával egészítenek ki, 1982 májusától kezdődően.

sági tag skandináv országból származzon.¹⁰⁶ Juhász szempontjából viszont kockázatos lépés volt a szovjet érdekektől eltérően cselekedni. Tisztában volt azzal – sőt, számított is rá –, hogy hazaérkezését követően szankciók érhetik a WPA-ban történt megválasztása miatt. Közvetlenül a kongresszusról való hazaérkezése után a hatóságok Juhászt kihallgatásra hívták, ahol Füredi János visszaemlékezése szerint a Külügyminisztérium, Belügyminisztérium és a párt részéről is jelen voltak. Az egészségügyi miniszter fegyelmi eljárást indított ellene, valamint a párt is fellépett vele szemben. A szankcionálás ellenére a szovjet vezetés felismerte a nemzetközi szervezetben betöltött pozíciók stratégiai jelentőségét; különösen a Végrehajtó Bizottságra való befolyásgyakorlás és a szovjetekkel szembeni állásponttal kapcsolatos információszerzés miatt láttak ebben lehetőséget. Célként merült fel az is, hogy Juhász befolyása révén mozdítsa elő a WPA új elnökének moszkvai látogatását, ahol a vezető szovjet pszichiáterekkel folytatott találkozó segíthetett volna a vádak tisztázásában.¹⁰⁷

Juhász szerepvállalása e téren összhangban állt a szovjet érdekekkel,¹⁰⁸ amelyek ugyanakkor nem váltak el élesen a saját, a hazai és a keleti blokk szakmai közegeinek érdekeitől sem. A WPA mint globális szervezet különös jelentőséggel bírt a szövetséges államok számára, hiszen jellemzően a külföldi kollégákkal való kapcsolattartás egyetlen útja volt. Ezt mutatja, hogy az esetet követően aggasztóan megnőtt azon – kilépett és bent maradt társaságokba tartozó – pszichiáterek üzeneteinek száma, akik a WPA-t sürgették, hogy tartózkodjon a további büntető kezdeményezésektől, nyitva hagyva a WPA ajtaját. Ekkor azonban Juhász Pál már súlyos beteg volt, nem tudott részt venni az ülésen, így levélben képviselte álláspontját. A Végrehajtó Bizottság tagjaitól

¹⁰⁶ Robert van VOREN: *Cold War...* I. m. 212–214.

¹⁰⁷ Uo. 217–218.

¹⁰⁸ Costas N. STEFANIS–Niels REISBY: The Involvement of the World Psychiatric Association in the Issue of the Political Abuse of Psychiatry. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 1993/4. 14–18. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.1993.tb05356.x>. Ennek fényében Voren meglepetésének ad hangot a vele szembeni szigorú fellépés kapcsán.

az „enyhülésért és önmérsékletért könyörgött”.¹⁰⁹ A szovjet kérdéssel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy fontos lenne kapcsolatot teremteni a Szovjet Pszichiátriai Társasággal, és részletesen meg kell vizsgálni az orosz professzorok által bemutatott dokumentumokat, amelyekkel ártatlanságukat igyekeztek bizonyítani. Javasolta továbbá, hogy a WPA új vezetése keresse meg az érintett társaságokat, és kérje őket korábbi nyilatkozatuk felülvizsgálatára, politikamentes hozzáállást ígérve. Juhász álláspontja tehát jól illeszkedett a szovjet érdekekhez, Voren szerint ezért is meglepő, hogy a magyar hatóságok mégis erőteljes nyomást gyakoroltak rá.¹¹⁰

Összegzés

Juhász Pál neurológus, pszichiáter életútján keresztül az államszocialista kereteken belüli globalizáció mechanizmusai rajzolódhatnak ki. A református közegben nevelkedett fiatal a harmincas évek társadalmi válsága a kommunista eszmék irányába terelte, amely gondolkodásában később is meghatározó maradt. Kedvező társadalmi helyzetét sikeresen kamatoztatva kettős pozícióba került. Az államhatalom szempontjából szak tudása, készségei és tőkái – amelyek segítségével a debreceni és a Balassa utcai klinikákat is megszervezte – fontossá tették, ez ugyanakkor az átlagosnál jóval nagyobb mozgásteret jelentett számára. Ezt kihasználva saját magának és munkatársainak is bizonyos fokig védett teret biztosított, amely a kritikus megközelítéseknek is lehetőséget kínált. Előny volt számára mindebben pszichiátriai hivatása is, amely – a pszichológiához képest például – nemcsak az államhatalom szempontjából jelentett kedvezőbb pozíciót, hanem az orvosi hivatás hosszú múltra visszatekintő autonómiájával is együtt járt.

Néhány nagyobb nemzetközi változást is ügyesen kiaknázott: a szociálpeszichiátria Nyugaton népszerű irányzatát sike-

¹⁰⁹ Uo. 16.

¹¹⁰ Robert van VOREN: *Cold War...* I. m. 219.

resen adaptálta az államszocialista logikájába, amellyel hazai és nemzetközi elismeréseket egyaránt megszerzett. Az általa igazgatott klinikák tudományos életét tudatosan szervezte úgy, hogy az nemzetközileg is értékelhető legyen, így a rendszer ki nyílásával a nemzetközi elismerések egyre inkább megtérültek itthon is. Hazai és nemzetközi megbecsültségének köszönhető, hogy az 1980-as évek első felére jellemző, feszült hidegháborús helyzet metszéspontjába került egy legalább annyira politikai, mint szakmai kérdésben a szovjet politikai pszichiátia kapcsán.

Attól függően, hogy a rendkívül szövevényes életrajz mely aspektusait és milyen szempontból hangsúlyozzuk, Juhász történetének többfajta párhuzamos olvasata is elképzelhető. Nyugat felől nézve Juhász Pál az államhatalomnak ellenálló hős – amely a hidegháborús konfliktusok tárgyalása kapcsán szintén nem példa nélküli.¹¹¹ Robert Van Voren kiváló példája ennek, aki könyvét Juhásznak ajánlotta, „aki a totalitárius nyomásnak ellenállva saját lelkiismerete szerint cselekedett”.¹¹² Ahogy láttuk, Juhász ezzel egy időben ugyanakkor egyes esetekben a szovjet érdekeket is kiszolgálta, valamint az állampártba is beágyazott volt. Azt is láttuk viszont, hogy a hatalmi és társadalmi helyzetéből fakadó előnyöket sokszor a társadalmi problémák megragadására használta fel.

E kettősség értelmezésének nehézségére példa Gervai András írása, aki mind az egyirányú elnyomás, mind az ennek ellenálló hősiesség narratíváját alkalmazza Juhászra anélkül, hogy reflektálna arra a problémára, miszerint mindkét elbeszélés ugyanazon személyre vonatkozik.¹¹³ A jelek arra mutatnak azonban, hogy épp e kettősség az, ami e korszak jellegzetes termékeként

¹¹¹ „Nem véletlen tehát, hogy a transznacionális történelem további kiemelt »hősei« Kelet-Európában a disszidensek, illetve a tudósok/szakértők.” LÁSZLÓ SZABOLCS: I. m. 66.

¹¹² Robert van VOREN: *Cold War...* I. m. V.

¹¹³ Gervai például azon állítását, miszerint a pszichiátriai szakmát „a hatalom rendkívüli mértékben ellenőrizte, átpolitizálta. A pszichiátriai intézményeket csak megbízható káderek vezethették, a SOTE Pszichiátriai klinikájának élén például mindig katonaeorvos állt”, részben Juhással kívánja alátámasztani. Vele kapcsolatban ugyanakkor a vonatkozó lábjegyzetben – Voren nyomán – mint ellenállóról ír. Juhász „hősiesség helytállása” az, „amellyel kiállt a hatalomtól független, szakmai alapon működő pszichiátriáért”. GERVAI ANDRÁS: I. m. 309.

joggal köti le a kutatói figyelmet.¹¹⁴ Juhász Pál egyetlen, egyediségében sajátos és mégsem egyedülálló példája ennek a rendkívül komplex és nehezen megítélhető lavírozásnak. Talán a kérdés végleges eldöntésénél is fontosabb az a vita, amely nyomán épp e szövevényes viszonyok tárulnak fel.

¹¹⁴ „Az államszocialista rendszerekben élő közvetítőknek meg kellett birkóznuk azzal a kettősséggel, ami abból származott, hogy egyrészt országaik meglévő társadalmi és politikai struktúráiba voltak beágyazódva, másrészt viszont ezek minőségi átalakítására törekedtek a nemzetközi tapasztalatok importja révén. Hazájukban folyamatosan azon dolgoztak, hogy megtalálják az egyensúlyt aközött, hogy a hatóságok által is elfogadhatónak tartott határokon belül maradjanak, miközben igyekeztek folyamatosan újragondolni és átalakítani az elfogadhatóság »tartományát«, s ezáltal számos diákjukat és kollégájukat hozzászerezni ahhoz, hogy részesedjenek a kiváltságos mobilitásban. Ezzel végeredményben egy Janus-arcú enyhülést képviseltek: bár a közvetítők kulcsszerepet játszottak abban, hogy a hidegháborús cserék működhetek, egyúttal legitimálták a nemzetközi status quót, és az azt jellemző szelektív, kivételes transznacionalitást is.” LÁSZLÓ Szabolcs: I. m. 74.